

PAGRINDINIS KAPITALIZMO PRIEŠTARAVIMAS IR JO ŠIUOLAIKINĖ IŠRAIŠKA

P. MIKUČIONIS

Visoje kapitalizmo prieštaravimų sistemoje pagrindinis ekonominis kapitalizmo prieštaravimas * yra prieštaravimas tarp visuomeninio gamybos pobūdžio ir privatinės kapitalistinio pasisavinimo formos. Šis prieštaravimas sąlygoja visus kitus prieštaravimus, kurie yra kapitalistinės visuomenės vystymosi pagrindas.

Toliau vystantis kapitalizmui, pagrindinis prieštaravimas įgauna naujų savybių, kurios ir bus nagrinėjamos šiame straipsnyje.

Pagrindinio ekonominio kapitalizmo prieštaravimo esmė ir dinamika

Pagrindinį prieštaravimą atskleidė marksizmo-leninizmo klasikai, kurių darbuose randami įvairūs šio prieštaravimo apibrėžimai, plačiai naudojami mūsų ekonominėje literatūroje. Dažniausiai pagrindinis prieštaravimas apibrėžiamas kaip prieštaravimas tarp visuomeninio gamybos pobūdžio ir privataus kapitalistinio pasisavinimo. Kituose apibrėžimuose pakeičiama tik antroji apibrėžimo pusė: „privatus pasisavinimas“, „individualus pasisavinimo pobūdis“, „privati pasisavinimo forma“, „kapitalistinis pasisavinimas“, „privati kapitalistinė pasisavinimo forma“ ir pan. Tokie apibrėžimai galimi, nes tai priklauso nuo abstrakcijos laipsnio bei kapitalizmo istorinio laikotarpio.

Pagrindinio prieštaravimo esmės supratimas siejamas su kapitalizmo pradžia, o ji neįmanoma be prekinės gamybos, kurios gelmėse atsiranda šio prieštaravimo užuomazgos.

Darbas neįmanomas be visuomenės, be ekonominių ryšių. Paprastoje prekinėje gamyboje, kuri pagrįsta asmeniniu darbu, visuomeninis darbas pasireiškia kaip privatus darbas, o jo visuomeniškumas išryškėja rinkoje per mainus. Atsiranda paprastosios prekinės gamybos pagrindinis prieštaravimas tarp visuomeninio ir privataus darbo. Tai įrodė K. Marksas, išanalizavęs prekėje įkūnyto darbo dvejopą pobūdį.

Kapitalistinė prekinė gamyba remiasi sądomuoju darbu, atsiranda išnaudojimo santykiai, t. y. iškyla pagaminio produkto pasisavinimo klausimas. Viduramžių prekinėje gamyboje toks klausimas nekilo. Pagamintas produktas savo rankomis ir savo gamybos priemonėmis savaime priklausė gamintojui. Produktų nuosavybės teisė rėmėsi savu darbu. Kapitalistinėje visuomenėje ir toliau darbo priemonių savininkas pasisavina produktą, nors tai yra ne jo produktas, o svetimo darbo produktas. F. Engelsas rašė, kad kapitalistinė gamyba „<...> pasireiškia kaip nauja prekinės gamybos forma, tai prekinė gamybai būdingos pasisavinimo formos liko visiškai galioti taip pat ir jai“ (4, p. 122). Vadinasi, privatinė pasisavinimo forma yra ikikapitalistinių gamybos būdų palikimas, tačiau tik tam tikra prasme, nes jos pobūdis iš esmės pasi-

* Trumpumo dėlei toliau bus vartojama sąvoka „pagrindinis prieštaravimas“.

keičia. „Nėra reikalo čia aiškinti,—rašė F. Engelsas,—kad, jei pasisavinimo forma lieka ir ta pati, tai pasisavinimo *pobūdis* patiria <...> ne mažesnę revoliuciją, kaip pačios gamybos pobūdis. Ar aš pasisavinu savo paties, ar svetimo darbo produktą — tai, žinoma, dvi labai skirtingos pasisavinimo rūšys“ (4, p. 123). Dabar visuomeninio darbo produktus pasisavina ne tie, kurie juos gamina, bet kapitalistai, kurie išnaudoja gamintojus. Nors gamybos priemonės ir gamyba — visuomeninė, tačiau pasisavinimo formos prielaida tokia pat kaip ir atskirų gamintojų privačioje gamyboje.

Prieštaravimas, kuris atsirado paprastoje prekinėje gamyboje, perauga į pagrindinį kapitalizmo prieštaravimą, o pastarasis turi savus evoliucijos kelius. Kai kalbama apie pagrindinio prieštaravimo atsiradimą, pabrėžiama privati individuali pasisavinimo forma, o kai kalbama apie kapitalizmo vystymosi dėsningumus — privati kapitalistinė pasisavinimo forma, kuri (susidarius akcinėms bendrovėms) modifikuojausi į kolektyvinę kapitalistinę pasisavinimo formą*. Be to, akcinės bendrovės rodo jau ir pačios kapitalistinės gamybos pobūdžio pakitimus. F. Engelsas pažymi, kad privatinė gamyba nėra bendras kapitalistinės sistemos bruožas. „<...> Kas gi yra *privatinė kapitalistinė gamyba*? — Gamyba, kurią tvarko *atskiras* įmonininkas; o ji juk vis labiau ir labiau tampa išimtimi. Kapitalistinė gamyba, kurią tvarko *akcinės bendrovės*, — tai jau daugiau ne *privatinė* gamyba, o gamyba daugelio susijungusių asmenų interesais <...>. Nubraukite žodį „*privatinė*“, ir šis teiginys bus tikriausiai priimtinas“ (6, p. 234).

Visuomeninės gamybos pobūdis ir jo augimas yra lemiamą pagrindinio prieštaravimo pusę. Ji parodo gamybinių jėgų išsivystymo lygį, o kapitalistinis pasisavinimas yra gamybinių santykių išraiška, turinti perėinamąją istorinį pobūdį. Kiekviena pagrindinio prieštaravimo pusė turi savo vystymosi tendencijas: pirmoji — gamybinių jėgų, antroji — gamybinių santykių.

Pagrindinis prieštaravimas koncentruotai išreiškia gamybinių jėgų ir kapitalistinių gamybinių santykių specifiką ir neišvengiamą bei stiprėjantį konfliktą tarp jų. Šis prieštaravimas yra visos kapitalistinės sistemos varomasis prieštaravimas. Dvi pagrindinio prieštaravimo pusės sudaro priešybės, o pats prieštaravimas — priešybių vienybė ir kovą. Pati gamyba, neatsižvelgiant į socialinę ekonominę sistemą, nėra pasisavinimo priešybė, nes gamyba skirta vartojimui ir tik per atitinkamą pasisavinimo formą galima pereiti prie vartojimo. Kapitalizme priešybės yra ne gamyba ir vartojimas, o jų pobūdis. Jei pasisavinimo pobūdis priešingas gamybos pobūdžiui, tai tarp jų neišvengiamai atsiranda antagonistinis konfliktas.

Dabar aptarsime pagrindinio prieštaravimo pusių vystymosi tendencijas.

Gamybos visuomenėjimo** sąvoka apima daugelį ekonominių reiškinių: visuomeninio darbo pasidalijimo gilėjimą, gamybos ir kapitalo koncentraciją ir centralizaciją, gamybos specializaciją ir kooperaciją, ekonominių ryšių stiprėjimą tarp įmonių ir gamybos šakų, gamybinio mechanizmo formavimąsi visos šalies mastu, tarptautinio darbo pasidalijimo gilėjimą ir pan.

Atskiruose kapitalizmo istorinio vystymosi etapuose, priklausomai nuo konkrečių šalies sąlygų, minėti reiškiniai paplitę nevienodai. Tačiau visame gamybos visuomenėjimo procese svarbiausias vaidmuo

* Iš tiesų vidutinis pelnas yra kolektyvinė kapitalistinė pasisavinimo forma, kai visa kapitalistų klasė išnaudoja darbininkų klasę.

** Gamybos visuomenėjimą galima suprasti dvejopai: a) kaip gamybos visuomeninio pobūdžio augimą ir b) kaip privatinės nuosavybės virtimą visuomeniniu procesu. Mes gamybos visuomenėjimo sąvoką vartojame pirmąją prasme.

tenka darbo pasidalijimo gilėjimui, gamybinių ryšių stiprėjimui, gamybos ir kapitalo koncentracijai ir gamybos techninio lygio didėjimui.

Kapitalizmo raidos pradžioje griaujami seni feodaliniai santykiai ir formuojasi kapitalistinė gamyba, t. y. atsiranda paprastoji kooperacija ir manufaktūra, naikinamas patriarchalinis uždaramas, plečiasi ir stiprėja vietinių rinkų reikšmė. Tačiau kapitalizmas, tik remdamasis stambiaja mašinine industrija, galutinai susiformuoja kaip socialinė ekonominė sistema, sukurdama sau adekvatią materialinę techninę bazę. Čia formalus darbo pajungimas kapitalui tampa realus ir gamybos visuomenėjimo procesas įžengia į aukštesnę savo vystymosi pakopą, t. y. gamybos visuomenėjimo procesas vyksta veikiant kapitalizmo ekonominiams dėsniams. Šiuolaikinėmis sąlygomis gamybos visuomenėjimo procesui būdinga gamybos priemonių sparti koncentracija, samdomos darbo jėgos augimas, techninių naujovių digimas, kapitalistinio kredito reikšmės didėjimas. Susikuria nacionalinė rinka, plečiasi tarptautiniai ekonominiai ryšiai.

XX a. pradžioje kapitalizmas pasiekė naują vystymosi stadiją — imperializmą, kuris gerokai paspartino gamybos visuomenėjimo procesą, t. y. buvo sukurta sudėtinga visuomeninio darbo pasidalijimo, gamybos kooperavimo, darbo ir produkto apskaitos bei finansinė sistema. Galingos monopolijos viešpatavimas ekonomikoje sujungia gamybą į vieninę ūkinį mechanizmą. Į gamybos visuomenėjimo procesą įsijungia buržuazinė valstybė.

Ypatingą reikšmę gamybos visuomenėjimui turi finansinio kapitalo susidarymas, kuris, centralizuodamas kapitalus ir pinigines lėšas, paverčia „tūkstančius ir tūkstančius susiskaidžiusių ūkių vieningu bendracionaliniu kapitalistiniu ūkiu, o paskui ir pasauliniu kapitalistiniu ūkiu“ (1, p. 22). Pasaulinio kapitalistinio ūkio susidarymas rodo gamybos visuomenėjimo internacionalinį pobūdį.

Valstybinio monopolistinio kapitalizmo (VMK) atsiradimas ir vystymasis sukėlė tolesnį gamybos visuomenėjimą. Aukšta gamybos koncentracija ir centralizacija, gili gamybos specializacija, sudėtinga šiuolaikinė infrastruktūra, spartus mokslo ir technikos progresas reikalavo milžiniškų kapitalo sąnaudų, kurių neturėjo monopolijos. Sustiprėjus valstybės ekonominei jėgai, įinai suaugo su monopolijų veikla, ir gamybos visuomenėjimas pasiekė tokį lygį, kad subrendo materialinės prielaidos socializmui atsirasti.

Gamybos visuomenėjimo procesas yra gamybinių jėgų vystymosi procesas, kuris sąlygoja antrosios pagrindinio prieštaravimo pusės, t. y. kapitalistinio pasisavinimo, dalinį kitimą.

Pasisavinimo santykių objektą sudaro darbo produktas. Produkto savininku galima būti tik santykiaujant su kitu asmeniu. Izoliuotas nuo visuomenės žmogus negali būti produkto savininku, nes negalima pasisavinti to, kas niekam nepriklauso.

Paprastojoje prekinėje gamyboje svetimo darbo produktą galima pasisavinti tik nusavinus jo darbo produktą. Kapitalistinis pasisavinimas yra individualios privatinės nuosavybės, pagrįstos nuosavu darbu, neigimas. Kapitalizme svarbiausia yra tai, kad gamintojas atskirtas nuo gamybos priemonių. Čia iš pat pradžių atsiranda antagonistinis prieštaravimas, nes vieni gamina, kiti pasisavina neapmokėto darbo rezultatus. Geriausiai atbėju darbininkas gauna darbo jėgos vertės ekvivalentą.

Kapitalistinio pasisavinimo klasinis pobūdis ypač išryškėja susidarius vidutinei pelno normai, kai išnaudotojų klasė išnaudoja darbininkų klasę, priklausomai nuo įdėto kapitalo dydžio. Dabar (nors pasisavinimas ir privatus) išnaudojimas yra asocijuotas.

Kapitalizmo sąlygomis ne tik keičiasi funkcionuojančių atskirų kapitalo formų santykis, bet ir kapitalistinis pasisavinimas įgauna naujų bruožų. Išlieka ne tik tiesioginis ar asocijuotas darbininkų pridedamojo darbo pasisavinimas, bet, taikant monopolines kainas ir dalyvaujant

valstybei, nacionalinės pajamos paskirstomos monopolistinės buržuazijos naudai. Kartu pažeidžiamas prekinės gamybos dėsnių veikimas. V. Leninai rašė: „<...> kapitalizmo išsivystymas nuėjo ligi to, jog, nors prekinė gamyba „viešpatauja“ kaip ir anksčiau ir laikoma viso ūkio pagrindu, bet iš tikrųjų ji jau pakirsta, ir didžiausi pelnai tenka finansinių machinacijų „genijams“. Šitos machinacijos ir sukybės remiasi gamybos suvisuomeninimu, bet milžiniška pažanga žmonijos, kuriai paviko pasiekti šią suvisuomeninimą, eina <...> spekuliantų naudai“ (1, p. 194).

Kapitalistinis pasisavinimo mechanizmas viešpataujant monopolijoms sudėtingėja. Nemaža dalis pridedamosios vertės virsta monopoliniu viršpelniu; jis susidaro iš įvairių šaltinių ir turi sudėtingą struktūrą. Čia veikia ne tik horizontalus pridedamosios vertės pasiskirstymo principas (tarp pramonininkų, prekybininkų ir bankininkų), bet ir pasiskirstymas tarp monopolizuotos ir nemonopolizuotos buržuazijos, tarp įvairių finansinių įstaigų (bankų, draudimo bendrovių, holdingų). Pagaliau kapitalistinio pasisavinimo subjektu vis daugiau tampa buržuazinė valstybė.

Valstybinis monopolistinis kapitalizmas kapitalistinį pasisavinimą papildė naujais bruožais. Tai pasireiškia per valstybinę nuosavybę, mokesčių politiką, investicijų reguliavimą, monopolijų subsidijavimą, užsienio ekonominę politiką ir pan. Valstybinės priemonės (kreditai), įvairios lengvatos, skatinančios prekių ir kapitalo išvežimą,—tai buržuazinės valstybės nacionalinių pajamų perskirstymas monopolistų naudai.

Išnagrinėję kapitalistinio pasisavinimo evoliuciją, matome, kad, formuojantis kapitalistinės gamybos sistemai, pasisavinimas išliko privatus, tačiau įgavo kapitalistinį pobūdį, t. y. pasisavinamas svetimas neapmokėtas darbas. Subrendusio kapitalizmo laikotarpiu pradeda veikti kapitalistinio pasisavinimo dėsnis, kai pasisavinama ne pagal toje įmonėje sukurtos pridedamosios vertės dydį, o pagal įdėto kapitalo dydį, t. y. pasisavinimas vyksta asocijuota forma. Imperializmo sąlygomis pasisavinama pagal ekonominę jėgą, aktyviai dalyvaujant buržuazinei valstybei. Tačiau nors pasisavinimas šiek tiek ir pakito, bet išlieka privati kapitalistinė pasisavinimo forma.

Pagrindinio ekonominio kapitalizmo prieštaravimo šiuolaikinė išraiška

F. Engelsas išskyrė šias pagrindinio prieštaravimo formas:

1. Klasinis antagonizmas: „Prieštaravimas tarp visuomeninės gamybos ir kapitalistinio pasisavinimo iškyla aikštėn kaip antagonizmas tarp proletariato ir buržuazijos“ (4, p. 124).

2. Gamybos anarchija: „Prieštaravimas tarp visuomeninės gamybos ir kapitalistinio pasisavinimo pasireiškia kaip prieštaravimas tarp gamybos organizavimo atskirame fabrike ir gamybos anarchijos visoje visuomenėje“ (4, p. 125—126).

3. Ekonominės krizės: „Krizių metu prieštaravimas tarp visuomeninės gamybos ir kapitalistinio pasisavinimo prieina prievaritinį sprogmą“ (4, p. 128).

Tai svarbiausi prieštaravimai, kurie veikia per visą kapitalizmo laikotarpį ir sukelia kitus kapitalizmo prieštaravimus, t. y. tarp gamybos ir vartojimo, tarp I ir II gamybos padalinio, tarp gamybos ir cirkuliacijos, tarp kaupimo ir vartojimo, tarp gamybinės ir negamybinės sferos ir pan. Šie prieštaravimai sąlygoja įvairias krizes: politines, valiutines, žaliavų, ekologinę, švietimo ir kultūros ir kt.

Įvairūs kapitalizmo prieštaravimai veikia nevienodai. Vieni veikia per visą kapitalizmo laikotarpį, įgaudami naujų bruožų, kiti — tik tam tikrą istorinį laikotarpį. Be to, atsiranda ir nauji prieštaravimai.

Dabar aptarsime svarbesnes pagrindinio prieštaravimo formas, kurias turi esminę reikšmę istoriniam kapitalizmo pobūdžiui.

Klasinis prieštaravimas tarp proletariato ir buržuazijos — tai prieštaravimas tarp darbo ir kapitalo. Buržuaziniai teoretikai, stengdamiesi užtušuoti šį prieštaravimą, daug kalba apie samdomojo darbo nykimą, klasių harmoniją, demokratinį kapitalizmą, visuotinės gerovės valstybę ir pan. Iš tikrųjų pakitimai įvyko, o klasinis antagonizmas išliko ir dar labiau sustiprėjo.

Mokslo ir technikos revoliucija, struktūriniai kapitalistinės ekonomikos pakitimai, išsiplėtusi paslaugų sfera papildė darbininkų klasę naujais dirbančiųjų sluoksniais: tarnautojais, mokslo ir technikos inteligentija; naujomis darbininkų profesijomis*. Svarbiausias čia ne kiekybinis, o kokybinis darbininkų klasės pakitimas. Mokslo ir technikos revoliucijos sąlygomis pakilo bendra ir speciali darbininkų kvalifikacija, padidėjo intelektualinis darbo lygis. Dabar išsivysčiusiose kapitalistinėse šalyse daugiau kaip pusė darbininkų dirba ne fizinį darbą.

Kiekybinis ir kokybinis proletariato augimas sąlygoja ir jo vaidmens didėjimą visuomeniniame gyvenime bei klasinėje kovoje. Stiprėja klasinės kovos koordinacija ir atsiranda efektyvesnės kovos priemonės. Kita vertus, klasinė kova tapo sudėtingesnė ir sunkesnė, nes buržuazija tapo vieningesnė ir kovos priemonės pasidarė lankstesnės. Pažymėtina ir tai, kad darbininkų klasės padėtį lemia daugelis veiksnių: išnaudojimo laipsnis, gyvenimo lygis, bedarbių skaičius, socialinis ir kultūrinis gyvenimas.

Kapitalizmo klasinį prieštaravimą galima suskirstyti į tokias pakopas. Kapitalizmo pradžioje darbininkai buvo išnaudojami atskiros įmonės kapitalisto. Vėliau, kai kapitalistinės gamybos sistema tapo viešpataujanti, darbininkai buvo išnaudojami kaip klasė ir išryškėjo antagonistinis klasių prieštaravimas. Imperializmo sąlygomis padidėja įvairių visuomenės sluoksnių (taip pat ir smulkioji ir nemonopolizuota buržuazija) išnaudojimas monopolistinio kapitalo naudai. Gilėjant šiam prieštaravimui, susidaro palankios sąlygos šalies demokratinių jėgų sąjungai prieš monopolistinę buržuaziją, už demokratinius šalies pertvarkymus, už socializmą.

Imperializmo sąlygomis prieštaravimas tarp gamybos organizacijos atskiroje įmonėje ir gamybos anarchijos visos visuomenės mastu įgauna naujų savybių.

Gamybinių jėgų vystymasis reikalauja ir ūkio organizavimo formų kaitos. Ši kaita turi būti adekvati gamybos organizavimo sistemai. Tokią sistemą sukuria monopolija. Monopolija yra ta forma, kuri nepakeičia pagrindinio kapitalistinio gamybinio santykio, bet laikinai išsprendžia prieštaravimą tarp gamybos organizavimo atskiroje įmonėje ir gamybos anarchijos visos visuomenės mastu. Ji sukuria būdingus sau, bet svetimus kapitalizmo sistemai planingumo elementus. Reikia skirti planingumą atskiroje įmonėje, kaip gamybos technologijos ryšio formą, ir planingumą monopolijos mastu. Pastarasis — tai ne atskirų įmonių „planingumo“ suma, o kokybiškai naujas reiškinys, kai monopolija kontroliuoja ne tik šakines, bet ir tarpšakines gamybos bei vartojimo proporcijas. Tačiau, koks būtų gamybos suvisuomeninimo laipsnis ir jo išraiška, monopolistinis planingumas, monopolija negali stichiškai panaikinti privataus pasisavinimo santykių. Planingumo elementas, įeinantis į kapitalistinių gamybinių santykių sistemą, nepakeičia pagrindinio kapitalistinio gamybinio santykio: vienoje pusėje gamybos priemonės tampa kapitalu, kitoje — samdoma darbo jėga.

* JAV statistika, apibūdindama darbininkų ir tarnautojų santykio kitimą, skiria tris užimtų gyventojų kategorijas: „baltąsias apykakles“ (savininkus, tarnautojus ir valdininkus), „pilkąsias apykakles“ (aptarnaujantį personalą) ir „mėlynąsias apykakles“ (darbininkus).

Monopolistinio kapitalizmo sąlygomis visuomeninė gamyba reguliuojama dviem būdais: rinkos mechanizmo ir planingumo. Šie būdai nors santykiškai yra savarankiški, tačiau vienas kitą veikia ir modifikuoja. Monopolijos išsaugo rinkos mechanizmą kaip viešpataujantį, o planingumas pritaikomas prie rinkos mechanizmo, kaip didesnio pelno gavimo priemonė. Tačiau gamybos visuomenėjimas, darbo pasidalijimo gilėjimas, įmonių ir atskirų gamybos šakų ekonominių ryšių stiprėjimas didina prieštaravimą tarp rinkos mechanizmo ir planingumo. Šio prieštaravimo išraiška yra ekonominės krizės.

Iki Antrojo pasaulinio karo ekonominės krizės daugiausia pasireiškėdavo didžiulių nerealizėtų prekių kiekiu. Prekių „perteklius“ dažniausiai būdavo sunaikinamas. Pokario metais padėtis pasikeitė. Monopolijos stengiasi prisitaikyti prie rinkos paklausos svyravimų, t. y. sumažinti gamybos apimtį. Tačiau šis procesas sąlygoja pagrindinio kapitalo „perprodukciją“.

Vienas iš kapitalistinės gamybos prieštaravimų išsprendimo būdų ekonominių krizių metu yra valstybės, kaip kapitalistinės visuomenės oficialaus atstovo, įsikišimas. F. Engelsas, pabrėždamas, kad krizės yra laikinas kapitalizmo vidinių prieštaravimų sprendimas, rašė: „Jei krizės parodė buržuazijos nesugebėjimą toliau valdyti šiuolaikines gamybinės jėgas, tai stambiųjų gamybos ir susisiekimo įmonių pavertimas akcinėmis bendrovėmis [ir trestais] ir valstybės nuosavybe parodo buržuazijos ne-reikalingumą tam tikslui“ (5, p. 239).

Paskutiniųjų metų ekonominiai prieštaravimai, be ekonominių krizių, sukelia struktūrines krizes — energetinę, žaliavų, maisto. Ekonominės krizės apima visą ūkį, o struktūrinės — tik jo dalį. Struktūrinė krizė — tai ilgalaikė gamybos šakos arba šakų grupės krizė. Ji atsiranda gilioje disproporciijoje tarp gamybos ir vartojimo, pasiūlos ir paklausos. Jeigu ciklinės disproporcijos metu paklausa viršija pasiūlą, tai struktūrinių krizių laikotarpiu galima ne tik perprodukcija, bet ir susiaurinta reprodukcija (produkcijos trūkumas).

Struktūrinės krizes daugiausia sąlygoja nepramoninio ciklo veiksniai. Jos peržengia nacionalines ribas ir apima pasaulinį kapitalistinį ūkį. Ciklo fazių nesutapimas atskirose kapitalistinėse šalyse silpnina ekonominių krizių veikimą. Tuo tarpu struktūrinės krizės apima daugelį šalių, t. y. jos yra viena iš pasaulinio kapitalistinio ūkio krizės formų, kurias valstybinio monopolistinio kapitalizmo sąlygomis lemia pagrindinio prieštaravimo gilėjimas.

VMK, greta senų kapitalizmo prieštaravimų gilėjimo, sukelia naujus prieštaravimus. Vienas iš svarbiausių prieštaravimų yra prieštaravimas tarp visuomeninio gamybos pobūdžio ir jos valstybinio monopolistinio reguliavimo.

Kapitalizmo ūkinio mechanizmo pagrindą sudaro prekiniai arba rinkos santykiai, kuriuos transformuoja monopolijos. Ekonomikos reguliavimas negali būti įgyvendintas nei kaip grynai planingas, nei kaip grynai rinkos procesas. Tai daugiau išvestinis, antrinis ūkinio mechanizmo reiškiny. Valstybė yra aktyvus ekonominis agentas, kurio veiklos pagrindas yra prekiniai piniginiai santykiai. Ji ekonomikos pilnai nevaldo, o tik orientuoja ir koreguoja (ir tai netiesiogiai).

Valstybinis reguliavimas atsiranda ir plėtojasi kapitalizmo prieštaravimų ribose. Nors valstybė yra kapitalistinės ekonomikos „visuomeninis“ subjektas, ji išsaugo privataus pasisavinimo prigimtį. VMK sąlygomis prieštaravimas tarp privataus ir visuomeninio darbo tampa prieštaravimu tarp planingumo ir rinkos stichijos bei prieštaravimu tarp valstybės, kaip ūkio centro, ir jos ekonomikos reguliavimo. Imperializmo sąlygomis anarchija ir planingumas, konkurencija ir organizuotumas yra dialektiškai susiję, tačiau — priešingų pradų, kurie riboja ir varžo jų vei-

kimą. Buržuazinės valstybės veikla rodo ne tiek jos poveikį kapitalistiniam ciklui, bet kiek valstybinis ekonomikos reguliavimas yra veikiamas stichinių kapitalistinio ciklo procesų. Ekonomikos reguliavimas nepašalina kapitalistinės reprodukcijos prieštaravimų, o juos modifikuoja ir dar daugiau aštrina. Jis neišsprendžia ir tokių prieštaravimų bei krizių: mokslo ir technikos revoliucijos, ekonomikos militarizacijos prieštaravimų, ekologinės ir valiutinės finansinės krizės.

Dabartiniu metu veikiantis pagrindinis prieštaravimas rodo kapitalizmo ūkinio mechanizmo krizę. Tokios krizės buvo XIX a. pabaigoje ir ketvirtame dešimtmetyje. Pirmą krizę buvo laisvosios konkurencijos mechanizmo krizė, dėl kurios įtakos susidarė monopolijos. Prasidėjo aktyvus sąmoningas rinkos ekonominių procesų reguliavimas. Antra krizė buvo monopolistinės sistemos krizė. Ji paskatino valstybės kišimosi į ekonomiką procesą. Prasidėjo aktyvus centralizuotas, sąmoningas valstybinis ekonomikos reguliavimas. Trečia, dabartinė yra VMK sistemos krizė, kurios dalinis sprendimas — internacionalinė sfera.

Stiprėja ir plečiasi tarptautinis valstybinis monopolistinis ekonomikos reguliavimas tiek tarptautinių monopolijų, tiek tarpvalstybinių santykių srityje. Gamybos internacionalizacijos procesas išplečia pagrindinio prieštaravimo veikimą pasaulinio kapitalistinio ūkio mastu. O tai sukelia naujus prieštaravimus, kurių galutinis išsprendimas yra socialistinė revoliucija.

Prieštaravimas tarp visuomeninio gamybos pobūdžio ir kapitalistinio pasisavinimo koncentruotai parodo neišvengiamai didėjančių konfliktą tarp gamybinių jėgų ir gamybinių santykių, kuris artina kapitalistinės santvarkos žlugimą. K. Marksas rašė: „prieštaravimas tarp visuotinės visuomeninės valdžios, kuria virsta kapitalas, ir privatinės atskirų kapitalistų valdžios šioms visuomeninėms gamybos sąlygoms išsivysto į vis ryškesnį prieštaravimą ir numato šio santykio panaikinimą, nes jis kartu numato gamybos sąlygų pertvarkymą į visuotines, kolektyvines, visuomenines gamybos sąlygas. Šis pertvarkymas išplaukia iš gamybinių jėgų vystymosi esant kapitalistinei gamybai ir iš to būdo, kuriuo šis vystymasis vyksta“ (3, p. 241).

K. Marksas pagrindinį kapitalizmo prieštaravimą, jo aštrėjimą ir išsprendimą atskleidė nagrinėdamas visuotinį kapitalistinio kaupimo dėsnį, kuriame apibūdintas svarbiausias pagrindinio prieštaravimo mechanizmo veikimo procesas: konkurencija, gamybos koncentracija ir centralizacija, mokslo ir technikos progresas, išnaudojimo didėjimas, gamybos ir darbo visuomenėjimas, darbininkų klasės skaičiaus ir organizuotumo augimas bei gamybos internacionalizacija. K. Marksas apie galutinį šio mechanizmo kitimo rezultatą rašė: „kartu su nuolat mažėjančiu skaičiumi kapitalo magnatų, kurie uzurpuoja ir monopolizuoja visą šio kitimo proceso naudą, masiškai auga skurdas, priespauda, pavergimas, išsigimimas, išnaudojimas, bet kartu auga ir pasipiktinimas vis gausėjančios darbininkų klasės, kurią moko, vienija ir organizuoja pats kapitalistinės gamybos proceso mechanizmas. Kapitalo monopolis virsta pančiais tam gamybos būdai, kuris suklestėjo kartu su juo ir jo prieglobstyje. Gamybos priemonių centralizacija ir darbo suvisuomeninimas pasiekia tokį tašką, kada jie pasidaro nebesuderinami su savo kapitalistiniu kevalu. Jis susprogdinamas. Išmuša paskutinė kapitalistinės privatinės nuosavybės valanda. Ekspropriatoriai eksproprijuojami“ (2, p. 681). Ši K. Markso mokslinė prognozė virto realia istorine tikrove, kurios rezultatas yra pasaulinės socializmo sistemos susidarymas ir stiprėjimas.

LITERATŪRA

1. *Leninas V. I. Raštai.*— V., 1953, t. 22.
2. *Marksas K. Kapitalas.*— V., 1957, t. 1.
3. *Marksas K. Kapitalas.*— V., 1959, t. 3.
4. *Marksas K., Engelsas F. Rinktiniai raštai.*— V., 1950, t. 2.
5. *Engelsas F. Anti-Diuringas.*— V., 1958.
6. *Маркс К., Энгельс Ф. Соч.*— М., 1962, т. 22.

Vilniaus V. Kapsuko universitetas
Tarpakultūrinė politinės
ekonomijos katedra

Redakcinei kolegijai
įteikta 1982 m.
kovo mėn.

ОСНОВНОЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПРОТИВОРЕЧИЕ КАПИТАЛИЗМА И ЕГО ДЕЙСТВИЯ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОГО КАПИТАЛИЗМА

П. МИКУЧЕНИС

Резюме

Основным противоречием капитализма является противоречие между общественным характером процесса производства и частно-капиталистической формой присвоения.

Истоки основного противоречия капитализма уходят в простое товарное производство. Противоречие между общественным и частным трудом является той формой, на основе которой вырастает основное противоречие капитализма.

В данной статье на основе методологических указаний основоположников марксизма-ленинизма вскрыта суть, динамика и формы основного экономического противоречия капитализма.

С развитием капитализма возникла несовместимость общественного характера процесса производства и капиталистической формы присвоения. Капиталистическое производство в самом себе развило факторы собственной гибели. Источник его развития (основное противоречие) постепенно превратился в источник глубочайшего конфликта.